

FAS ŞEHİRİ ÇEVRE DÜZENLEME VE MEDİNE'Yİ KORUMA DÜZEYLERİNDE PLANLAMA ÇALIŞMASI

Tuğrul AKÇURA

PROJENİN GENEL ÇERÇEVESİ

Fas ülkesinde Fransız himaye rejiminin kuruluşunu izleyen yıllarda, 1914 ve 1918 tarihli dahirlerle, Fas şehri Medine' sinin tümünün tarihî bir anıt olarak korunması kararlaştırılmış¹. O devirde dahi nüfusu 100.000'e varan tüm bir kentün kültürel bir miras olarak korunması, sanırım dünyada bu ölçekteki ilk örneği oluşturuyor, ve 60 yıllık denemenin genellikle olumlu sonuçlar verdiği söylenebilir.

Magrep'le Türkiye arasında din birliği, gelişme düzeyi ve gelenekler açısından benzerlikler var. Buna karşılık, Fas'ta dünyanın en geniş kapsamlı bir koruma kararının yürütüldüğü devrede, Türkiye'de tarihi şehirleri korumak için hiç bir ciddi çaba harcanmamış ve hatta eski dokuyu, modernleşme adına, en ivedi biçimde yenileştirmek için mimarı, idarecisi, aydını işbirliği yapmışlar. Oysa, bu devrede Türkiye İslâm ülkeleri içinde tek bağımsız olanı ve Cumhuriyet rejimi yeni bir ulus ve bu ulusa bir tarih yaratmak çabası içinde bulunuyor. Fas ise aynı devrede bir Avrupa sömürgesi.

Kanımızca koruma ilkesinin anlam ve kökenleri açısından büyük önem taşıyan bu çelişkinin tartışılmasına girmeyeceğiz. Burada sadece himaye rejiminin ve ilk Fransız genel temsilci Mareşal Lyautey'in Fas Medinesi'nin korunmasına verdiği önem ve önceliğin nedenleri üzerinde kısaca duracağız.

Sömürge devrinde Fransızlarca ileri sürülen görüşe göre, koruma kararının temelinde tarihe, kültürel değerlere ve Fas'ın kişiliğine duyulan saygı yatıyor. Yüzyıl başında tarihî çevreleri korumak yönündeki görüşlerin Avrupa'da yaygınlık kazandığı bir gerçek. Mareşal'ın bu görüşlerden etkilenmiş olması ve batı kökenli bu ilkeleri, uygulama olanakları daha kolay olan Fas'a ithal ederek burada uygulamış olması pek muhtemel.

1. Faslılarca Magrep diye anılan ülke ile Fas veya Fes denilen şehrin dilimizde aynı isimle adlandırılması bir karışıklık konusu oluyor, fakat aynı zamanda tarihte Fas şehrine vardığımız önemi gösteriyor. Himaye rejimi (Protectorat) 1912'de kurulmuş ve 1956'ya kadar sürmüştür. Bu devrede kavramsal olarak ülke bağımsız imiş, gerçekte ise kararlar hami devlet (Fransa ve küçük bir bölgede İspanya) tarafından alınmıyordu. Dahirler, sultan veya hükümet tarafından çıkarılan kanun niteliğindeki kararnamele verilen isim. Bu arada Arapçada Medine'nin şehir demek olduğunu ve günümüzde özellikle şehirlerin eski bölümleri için kullanıldığını hatırlatalım.

Buna karşılık, bağımsız Fas'ın genç kuşaklarının ileri sürülen görüşüne göre ise, Fas'luların Medine'de, Avrupalıların kurulan Yeni Şehirde yaşamasını içeren bu karar ırkçı bir tutumun ifadesi oluyor. Gerçekten, bütün sömürge şehirlerinde olduğu gibi, Fas'ta da ırkçı bir politika izlenmiş, öte yandan, bir toplumu, kültürel değerleri korumak amacıyla dahi olsa, günümüz gereksinmelerine cevap vermeyen koşullarda yaşatmaya yabancı bir gücün hakkı olup olmadığı da tartışılabilir.

Sorunun diğer bir yönü, Fas Medine'sinin etkin biçimde korunmasında verilen koruma kararlarının mı etkili olduğu, yoksa Fas toplumu geleneksel yaşatısını büyük ölçüde devam ettirdiğine, sosyo-ekonomik düzen ile fizikî çevre arasında pek büyük kopukluklar doğmadığına göre kendiliğinden bir korumadan mı bahsedilmesi gerektiğidir. Diğer bir deyişle, az gelişmiş ülkelerde hızla gelişmek ve bu arada geleneksel sosyal yapıdan ayrılmak eğilimleri ile tarihî çevreyi korumak ilkesi arasında bir çelişki bulunduğu söylenebilir mi? İleri sürülen görüşlerin her birinde bir gerçek payı bulunduğu ve soruna yalın bir yanıt vermenin doğru olmayacağı kanısındayız. Ancak, Fas'la benzer bir kaderi paylaşmış Cezayir ve Tunus medinelerinin ve hatta aynı ülkedeki Marakeş ve Rabat'taki eski şehir bölümlerinin aynı derecede iyi korunmamış olması, konunun sadece genel düzeyde tartışılmayacağını, Fas şehrindeki koruma politikalarının belirgin bir etkisi olduğunu kanıtlamaktadır.

Altmış yıldır izlenen bu politikalar iki basamakta ele alınabilir:

1) Makroform düzeyinde, Yeni Şehirle Medine'yi birbirinden açıkça ayırmak tutumu, kanımızca Fas'taki korumanın esas önemli yönünü oluşturuyor. İster sosyo-politik, ister kültürel anlamda koruma nedenleri ağır basmış olsun, Fas ülkesindeki bütün imparatorluk kentlerinin (Rabat, Fas, Marakeş ve Meknes ve Tetuan) planlamalarında, kurulan yeni avrupalı şehir bölümleriyle mevcut tarihî bölümlerin birbirinden ayrılması ilkesi benimsenmiş. Ancak Fas şehrinde, doğal ve yapay etmenlerin katkısıyla bu ilke çok daha kuvvetli biçimde uygulanabilmiş, Yeni Şehir'le Medine arasında 2 km.ye yakın boş alan ve 100 metreye yaklaşan yükseklik farkı tam bir kopukluk yaratıyor. Örneğin Rabat'ta eski ve yeni şehirlerin temas alanında görülen fiziksel soysuzlaşma eğilimi, Fas'ta bu kopukluk sayesinde giderilmiş bulunuyor. Öte yandan, koruma açısından sunduğu yararları karşılık, bu kopukluğun şehir bütünleşmesini engelleyici olumsuz etkileri üzerinde de düşünmek gerekir. Yürütülen planlama çalışmalarını tartışırken bu konuya değineceğiz.

2) Korumayla ilgili ikinci basamaktaki tutum ise, dahirlerde Medine içindeki doku ve yapılarla ilişkin kararlardan oluşmaktadır. Bu kararların, yapılacak binaların çevreye uymaları ve geleneksel karakterde olmaları, yeni yapılar yanısıra mevcut binalardaki değişiklik ve onarımlar için ruhsat alma zorunluğu gibi genel nitelikte oluşları ilginçtir. Ancak, yukarıda değindiğimiz üzere, bir yandan yaşantıda büyük değişiklikler olmayışı ve makroform düzeyindeki kararlar yolu ile çağdaş işlevlerin Medine'den uzak tutuluşu, öte yandan spekülasyon amaçlı önemli yükseklik ve hacim değişikliklerine olanak tanınmaması sayesinde bu genel kararlar mevcut dokunun bozulmasını büyük ölçüde engellemeye yetmiş. Yeni yapılan

yapıların ise; Medine içindeki bahçe, bostan vb. serbest alanları işgal etmiş olmaları, böylece inşa edilmiş alanla yeşil alanlar arasındaki tarihi dengeyi bozmuş bulunmaları eleştirilebilir. Yapı birimlerinin mimari niteliklerine gelince, yükseklik, cephe ifadesi ve malzemede aranan "geleneksellik" sayesinde görünürde büyük kopuklukların, Medine'ye yabancı görünümlerin engellenmiş olduğu, buna karşılık bu mimari devamlılığın yüzeysel ve biçimsel bir düzeyde kaldığı söylenebilir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra çeşitli üçüncü dünya ülkelerinde görülen bağımsızlık hareketleri, nüfus patlaması ve hızlı şehirleşme Fas'ta da etkisini göstermiş. Ülke nüfusu %3'ün üstünde, kentler ise %6'ya yaklaşan bir hızla büyümüşler. Fas şehri ise, Casablanca ve Rabat gibi sahil kentlerine oranla daha yavaş, %4 civarında gelişiyor. Böylece şehrin savaş ertesinde 250.000 kadar olan nüfusu bugün 400.000'i aşmış bulunuyor.

Öte yandan 1956 yılında himaye rejiminin sona ermesiyle, Fas politik bakımdan tam bağımsızlığını kazanmış. Ancak ekonomik, etnik ve kültürel yönden batı ve özellikle Fransa büyük etkisini sürdürüyor. Koruma alanında da himaye rejimi altında konulmuş ilkeler geçerliliklerini koruyorlar. Devletçe envanter ve sit koruma çalışmaları yapılıyor. Bu arada Fas şehri bağımsız Fas için, tarihi zenginliği yanı sıra devletin 8. yüzyılda kurulduğu şehir olarak, politik, dinî ve kültürel yönlerden simgesel bir önem taşıyor.

Bu genel çerçevede içinde hükümet, 1974 yılında Fas Medine'sini koruma amaçlı bir proje hazırlanmasını kararlaştırdı. Ancak eski şehrin korunmasının makroform ölçeğindeki kararlarla ilişkisini dikkate alan sorumlular, kurulacak plânlama ekibinin genişletilmesi ve bu ekibin aynı zamanda Fas şehrinin tamamının genel düzenleme planını hazırlaması yöntemini seçtiler².

FAS ŞEHİRİ

Fas şehrinin kuruluşu hakkında söylentiler çeşitli. Benimsenen bir varsayıma göre şehir ilk olarak çayın sağ yakasında 789 (Hicrî 172) yılında Birinci İdris tarafından kurulmuş. 809 (Hicrî 193) yılında ise, İkinci İdris çayın sol yakasında Medinat-el-Aliya'yı kurmuş. İki yaka uzun süre birbirinden bağımsız ve hatta rakip olarak yaşamlarını sürdürmüşler. Almoravidler Devrinde (11. yüzyıl sonu) iki yaka arasındaki duvarlar kaldırılmış, köprüler yapılmış ve Medine genel hatlarıyla şimdiki görünümünü kazanmış. Ancak bu bünyede bile, günümüze dek iki yaka arasında bir ikilik devam edegelmiş. Merinidler Devrinde (1276) Fas-Cedit (tarihi yeni şehir) devlet ve ordu için kurulmuş. 17. yüzyılda Alavitler'den Molla İsmail başkenti Meknes'e taşıdığına Fas şehri geçici bir gerileme göstermiş. Bir süre de başkentlik işlevi gene geçici olarak Marakeş'e geçmiştir.

Fas şehrinin gerçek duraklaması 1912 yılında Fransız himaye rejiminin kurulması ile başlamış. Kısmen de Fas'ın geleneksel kuvvetini kırmak amacıyla Rabat kalıcı olarak başkent seçilmiş. Bunun ötesinde, Batı'ya bağımlılığın doğal sonurgusu olarak, ülkenin ağırlık merkezi Atlantik sahiline, Casablanca, Muhammediye, Rabat, Kenitra aksına kaymış. İdare, kültür,

2. Kurulan "Atelier du Schema-Directeur de la ville de Fes" Çevre Düzenleme ve Konut Bakanlığı'na bağlı olarak, Bakanlık elemanlarından, Ulusal bir Danışmanlar grubundan ve UNESCO ile UN/OTC uzmanlarından oluşuyordu. Tüm grup 1976 yılında çalışmalara başlayıp, 1978 yılında önerilerini hükümete sundu. Bakanlıktan Nacip Laraichi proje şefiydi. Milli danışmanlar grubunun başında Jean Paul Ichter bulunuyordu. Projenin teknik koordinasyonundan ve uluslararası grubun yönetiminden ise, bu makalenin yazarı sorumlu idi.

sanayi ve ticaret alanında Fas şehri yönetici rolünü bu aks yararına kaybetmiş. Hatta himaye rejiminin etkisiyle şehrin bölgesel merkezlik işlevi bile bir ölçüde gerilemiş, komşu Meknes desteklenerek bazı alanlarda Fas'la yarışır olmuş. Ancak, 1956 dan itibaren, bağımsızlık devrinde, gelişmenin ülke yüzeyinde belirli bir yaygınlık kazanması sayesinde Fas şehri de tekrar gelişme durumuna girmiş.

Yüzyılımızda tanık olduğu çalkantılar dışında, sekizinci yüzyıldan beri, bin seneyi aşan bir sürede Fas şehrinin büyük önemini korumuş olması, herşeyden önce coğrafi verilerinin uygunluğu ile açıklanabilir. Coğrafi konumu dört büyük bölgenin, güneyde Orta Atlaslar, batıda Garp Düzükleri, kuzeyde Rifler ve doğuda Şark bölgesinin temas alanında bulunuyor. Sahra'yı ve Siyahî Afrika'yı Akdeniz'e ve Atlantik'e bağlayan tarihi yol geçitleri üzerinde yer alıyor.

Yakın bölge ve yöre ölçeğinde ise, Sais ve Sebu Ovalarının tarımsal potansiyeli ve şehrin kurulduğu yöredeki su bolluğu, şehrin yer seçimini açıklayan başlıca etmenler oluyor. Fas çayının zengin olanaklarının tarih boyunca ne büyük bir beceriyle kullanıldığı, 12. yüzyılda kurulup hâlâ kullanılan temiz su dağıtım ve pis su toplama sisteminin ne kadar ileri ve yaratıcı bir teknolojiyi yansıttığı üzerinde durmak gerekir.

Günümüzün Fas şehri, 400.000 kadar nüfusuyla, Casablanca (2 milyona yakın) ve Rabat-Sale (700.000) ardından üçüncü sırayı Marakeş ile birlikte paylaşıyor. Başkentliği kaybetmiş olmasına karşın, Sultan'ın bazı ayları Fas'ta geçirmesi ve bölge ile il merkezlik işlevleri nedeniyle önemli bir yönetim merkezliği kişiliğini koruyor. Dokuma, gıda sanayii gibi bazı kollarda çağdaş sanayide sınırlı bir gelişme gözleniyor. Buna karşılık, küçük sanayi ve özellikle geleneksel tür zenaat büyük önemini koruyor. Zaten tarih boyunca Fas şehri çok önemli bir zenaat merkezi olagelmış. Özellikle dericilikte, dokumada, bakır işçiliğinde, uluslararası bir üne sahipmiş. Günümüzde örgütlenme biçimi değişmiş ve tüccara seri halinde iş yapılmaya başlamış. Bazı kollarda teknoloji de değişmiş. Ancak bu değişimlere karşın üzerinde durulacak husus zenaat ve küçük sanayinin önemini korumuş ve hatta arttırmış olması ve günümüzde çalışan nüfusun %25 kadarına iş sağlamasıdır.

Ticaret, geleneksel olarak Fas şehrinin diğer önemli işlevini oluşturuyor. Ülkedeki genel geo-politik gelişmeye bağımlı olarak, ana ticaret merkezliği Casablanca'ya kaymış, ancak Fas önemli ve zengin bölgesinin ticaretini kontrol etmeye devam etmiş. Hatta bazı geleneksel mal alış-verişinde etki alanı bölgesini aşılıyor, ülkesinin tümünü kapsıyor.

Fas şehri için, ülkenin "ruhi ve fikri başkenti" deyimini kullanılıyor: Gerçekten, yüzyıllar boyunca, başkent Fas'ta aynı zamanda dini lider olan Sultan oturmuş, şehir ruhi merkezlik görevi görmüş. Öte yandan bir çok tarikatın merkezi Fas'ta bulunuyor. Günümüzde bile ülkeden ve dışarıdan pek çok ziyaretçi geliyor. Karavuin Camii ise, dini işlevi yanısıra önemli bir bilim merkezi imiş. Dolayısıyla Fas'lular dünyanın en eski bir Üniversite'sine sahip olmakla övünüyorlar. Ancak bir yandan Üniversite işlevindeki değişim, öte yandan diğer bütün faaliyetler gibi çağdaş Üniversite'nin de Casablanca-Rabat'a kayışı ile Karavuin'deki eğitim gerilemiş ve nihayet

harpten sonra Üniversite yeni bölüme taşınmış ve geleneksel Karavuin Üniversite'sinin faaliyeti sona ermiş.

Kentsel işgücü dağılımının incelenmesi, Fas şehrinin işlevsel niteliklerini özetlemekte yardımcı oluyor. En önemli nitelik, küçük sanayi ve zenaatlardaki şişkinlik. Özellikle geleneksel faaliyetlerde olduğuna değindiğimiz bu şişkinlik, tarihi şehir karakterinin devam etmesine destek oluyor ve koruma açısından büyük önem sunuyor. Ticaretin önemi de Medine'deki merkez faaliyetlerine bağlı ve koruma sorunlarını etkiliyor. Bu işlevsel özeti Fas şehrinin ülke ve ülkelerarası basamaktaki önemini yitirmiş bulunduğunu, buna karşı çok önemli bir bölgenin merkezlik işlevini koruduğunu tekrarlamakla tamamlayalım.

KENTSEL BÜNYE VE GENEL SORUNLAR

Tarihi gelişme sürecinin sonucu olarak, Fas şehri birbirinden kopuk bölümlerden oluşuyor.

Eski Şehir bunlardan ilki. Gerçekte Eski Şehir'i oluşturan Medine ile Fas Cedit'in birbirinden ayrı fiziki ve sosyo ekonomik nitelikleri var ve hatta Medine'nin bile iki yakası arasında farklılıklar olduğuna değindik. Ancak, bu farklılıklara rağmen, 13. yüzyıldan beri kader birliği yapmış ve beraberce tek bir şehir olarak yaşamış Eski Şehir'i makroform ölçeğinde tek bir birim olarak incelemek olanaklı. Buna karşılık yazının ilgili bölümünde Eski Şehir'in iç bünyesini ayrıca tartışacağız.

Dar-Dehibagh (Yeni Şehir veya Avrupa Şehri), himaye rejimi devrinde Avrupalılar tarafından kendileri için Eski Şehir'in batısında geliştirilmiş şehir bölümü günümüzde çoğunlukla hali vakti yerinde ve sosyo-kültürel açıdan Avrupalılarca etkilenmiş Faslı ailelerce iskân ediliyor. Prost tarafından çizilmiş, Fasın tarihi şehircilik ve mimarlık anlayışıyla bir ilgi aranmamış ve Fransızların o devredeki şehir biçimlendirilmesini hatırlatıyor. Yeni Şehir özellikle günümüzde nüfus ve hatta faaliyetler ve yapılar yönünden düşük bir yoğunluk sunuyor. Bu düşük yoğunluğun da etkisiyle, bu şehir bölümü bir bakıma adeta "metruk" bir havaya sahip.

Ain Kadous (Yeni Medine veya Yeni Fas Şehri) İkinci dünya savaşı ertesinde, Medine'ye yığılan Faslıların konut gereksinimlerini karşılamak üzere Eski Şehir'in kuzey batısındaki eğimlerde geliştirilmiş. Himaye rejiminin son yıllarında, Ecochard tarafından planlanan bu bölümde ilginç konut organizasyonu denemelerine girilmiş. Binaların hacimlerinde, yoğunluklarda ve hatta mimaride geleneksel dokuyla ilişkiler araştırılmış. Genel yerleşme şemasında CIAM'ın etkileri sezinleniyor. İş yerleri eski ve yeni şehire yerleştiklerinden Ain Kadous 80.000 kişilik bir yatakhane bölümü niteliğinde.

Medine ve Fas Cedit'in emme kapasiteleri ve özellikle kırdan göçenlerin bu bölümlere yerleşmeleri sonucu Fas'ın *Gecekonduları* az gelişmiş durumdadır. Örneğin komşu Meknes şehrinde nüfusun %40 kadarının gecekonduarda oturmasına karşılık, bu oran Fas şehrinde %10-12 kadar. Ancak Eski Şehir'in belirli bir doyma noktasına varması sonucunda son yıllarda

ruhsatsız yapılarda belirli bir hızlanma görülüyor. Gecekondu adı altında, Fas'ta da, esas ortak noktaları kanunlara uymamak olan gerçek teneke mahalleler, kentleşen kırsal yerleşmeler, normal yapılarla büyük farklar sunmayan fakat ruhsatsız inşa edilmiş binalar gibi değişik türde konut tipleri anılıyor. İşyeri ve sosyal ilişkiler açısından gecekondu çoğunlukla Medine'nin çevresine yerleşiyorlar. Bu da, koruma açısından önemli bir sorun yaratıyor.

Fas makroformunda Medine'nin sağ ve sol yakaları, Fas Cedit ve nihayet Dar-Debibagh, doğudan-batıya ve gittikçe yüksekliklere doğru lineer biçimde gelişmiş. Bu yönelişte askeri ve doğal nedenlerin ortak etkisi seziliyor. 13. yüzyılda Fas Cedit, Sultan'ın ve Ordunun şehri olarak kurulduğunda, askeri yönden ve suyun başını tutarak, Devlet'in (Mahzen) şehirliyi kontrol edebilmesi için suyun geldiği yöndeki yüksekliklere yerleşmiş. 20. yüzyılda sömürgecinin ve ordusunun yer seçiminde de aynı nedenler geçerli kalmış.

Günümüzde de, Ain-Kadous'un sunduğu belirli ayrıcalığa karşın, şehir lineer karakterini koruyor. Medine'nin kuzey ve güneyinde engebelerin ve sit koruma alanlarının yarattığı engeller nedeniyle şehir özellikle batıya gelişme eğilimi gösteriyor. Yol ağı, trafik akımı ve merkezler sistemi de doğudan batıya uzanan bu lineer şemaya uyuyor ve onu destekliyor.

Medine'yi korumak açısından, şehrin kısaca özetlediğimiz makroformu, birbiriyle ilişkin iki temel sorun ortaya koymaktadır.

a) Gelecekteki şehir makroform gelişmesi içinde Eski Şehir'in durumu ne olmaktadır? Medine'nin gelecekte hangi işlevler yüklenmesi beklenir ve arzu edilir? İşlevsel evrimi, Eski Şehir'in fiziki bünye içindeki yeri ve koruma ilkesi arasındaki ilişkiler nasıl düşünülmelidir? Medine'nin hem işlevsel önemini koruması, hem de bunun yaratacağı baskılar altında tarihi niteliklerini yitirmemesi sağlanabilir mi?

b) Geçmişte Medine'nin korunmasında, Yeni Şehir bölümlerinin kopuk olarak gelişmesinin en önemli etmen olduğuna, ancak bu kopukluğun sosyal ve ekonomik bütünleşme açısından olumsuz olarak değerlendirilmesi gereğine değindik. Söz konusu kopuklukları azaltmak ve şehir bütünleşmesini sağlamak yönünde izlenecek politikaların Medine'yi korumak açısından olumsuz etkileri mi olacaktır? Özellikle Eski Şehir'in yeni gelişmelerle temas alanlarında, dokunun soysuzlaşması tehlikesi yok edilebilir mi?

KORUMA İLKESİ AÇISINDAN ŞEHİR BÜNYESİ İÇİNDE MEDİNA

İlk olarak Medine'nin günümüzdeki işlevsel önem ve rolünü özetliyeyim.

Eski Şehir'in bugün de kentin en önemli konut alanını oluşturması bunlardan ilki. Günümüzde şehir nüfusunun ortalama üçte ikisi, yani 250.000 kişi Medine ve Fas Cedit'te oturuyor. Yeni Şehir'de 70.000 kadar ve Ain-Kadous'ta 80.000 kadar nüfus yaşadığı dikkate alınırsa, Eski Şehir'in yerleşme alanı olarak taşıdığı önem açıkça ortaya çıkar.

.Eski Şehir'in nüfusu, ölçüsü nedeniyle de, çok karmaşık nitelikler sunuyor ve Medine'nin, şehir tümüne oranla sadece bir fakirler bölümü olduğunu söylemek güç. Örneğin, gelir araştırmaları, Medine'nin yukarı gruplar ve yabancılar tarafından iskân edilen Yeni Şehir'den daha yoksul olduğunu, buna karşılık geçeköndü mahallelerinin ve hatta Yeni Medine'nin açıkca üstünde bulunduğunu gösteriyor. Okuma-yazma ve okula gitme oranları, donatım düzeyi, vb. karşılaştırmalar da Eski Şehir'in tüm kent ortalamasına yakın nitelikler sunduğunu doğrulamaktadır. Bu arada Eski Şehir'in düzgün dağılmış bir karakteri olmadığına ve özellikle Fas Cedit'in esas Medine'ye oranla daha yoksul grupları barındırmasına değinelim. Tarih boyunca Medine'nin eşrafı, tüccarı, ulemayı barındırmış olmasına karşılık Fas Cedit'te sultanın muhafız güçleri olarak askerinin ve yeni kentleşen göçebe aşiretlerin yaşamış olması bu durumu kısmen açıklar. Keza Fas Cedit'in son elli yılda gösterdiği değişimler ve bu arada Mellah'ta yaşayan Yahudilerin şehri terk edip yerlerini kırsal göçmenlere bırakışı üzerinde de durulabilir.

İktisadi fonksiyonlar yönünden de Medine büyük önemini koruyor. Çalışan nüfusun takriben %60'ı, yani nüfus dağılımına orantılı bir bölümü, Eski Şehir'de çalışıyor. Şehirde büyük önemini koruduğuna değindiğimiz zenaatın tümüne yakını Eski Şehir'de yer alıyor. Çalıştırdığı nüfus yönünden şehrin ana merkezi de Medine'de bulunuyor, ticaret ve şahsi hizmetler bu merkezde büyük bir yığılma gösteriyorlar. Lineer bir yapı sunduğuna değindiğimiz merkez sisteminin iki ana kutbundan birinin Medine'deki merkez olduğunu ve bu merkezin geleneksel-modern, formel-enformel, fakir-zengin, sermaye yoğun-küçük sermayeli gibi farklı biçimlerde formüle edilen ikili yapının geleneksel bölümüne hizmet ettiğini tekrarlayalım.

Eski Şehir'in Fas şehri içinde büyük önemini bugün de korumasına karşın, gelecekte bu rolü kaybetmesi tehlikesi büyük. Nüfusunun artması ve bundan doğan çok yüksek yoğunluklar tehlikenin bir yönünü oluşturuyor. Toplam yoğunluk 1000 kişi/ha.'a yaklaşıyor ve 2500 kişi/ha. mertebesinde net yoğunluk alanları mevcut. Bu baskının altında evler değişik ailelerin yaşadığı bölümlere ayrılıyor, bakım olanakları azalıyor ve sundukları mimari kaliteye karşın "slum"laşma eğilimi doğuyor. Buna paralel olarak yukarı sosyal gruplar Medine'yi terketmek, yerlerini yeni göçmenlere ve fakirlere terketmek eğilimi gösteriyorlar, bu da "slum"laşmayı hızlandırıyor.

Öte yandan çağdaş ve aktif faaliyetler yeni merkeze ve çevresine civarına yerleşiyorlar. İdari faaliyetler, iş hizmetleri, uzmanlaşmış ve yukarı gruplara hizmet eden ticaret ve hizmet türleri, bunun en belirgin örnekleri. Buna karşılık Eski Şehir'de faaliyetini sürdüren zenaat kolları ve diğer geleneksel faaliyetin giderek hızla gerilemek tehlikesi var. Keza, günümüzde şehrin güney ve güney batıya doğru gelişme eğilimi göstermesi ve gelişme yönünde satın alma gücü görece olarak yüksek grupların yer alması Medine'nin gelecekte şehir makroformu içinde merkez konumunu yitirmesi tehlikesini doğurabilir. Böylece yukarıda değinilen diğer olumsuz eğilimlerle birlikte değerlendirildiğinde Medine, ana merkezlik işlevlerini yitirmek ve bütün sonurguları ile fakir bir kenar mahalle durumuna düşmek tehlikesi ile karşı karşıya bulunuyor.

Şehrin birbirinden kopuk bölümler biçiminde oluşu söz konusu tehlikeyi ^{arttırıyor}, kesintiler nedeniyle Medine'nin fakir kenar mahalle karakterini daha hızla kazanma tehlikesi ^{doğuyor}.

Gerçekte, bu saptamalardan hareketle, tarihî şehrin makroform içindeki yeri ve buna ilişkin olarak barındırdığı sosyal gruplar ve ekonomik işlevler ile, buranın korunması ilkesi arasındaki karşılıklı etkileri tartışmak makroform ölçeğindeki esas sorunu oluşturmaktadır.

Batı ülkelerinde, eski şehir sektörlerinin karşılaştığı başlıca tehlikeyi, işlevlerin ve insanların buraları terketmesi ve bundan meydana gelen kümeleşme ve bırakılmışlık olarak tanımlamak olanaklıdır.

Bu eğilime tepki olarak doğan diğer tehlike ise, bu alanların pahalı biçimde rehabilitasyonu, böylece burada mevcut sosyal grupların ve geleneksel işlevlerin burayı terketmeye zorlaması ve yerlerini yapay bir hevesliler grubu ile turizme terketmesi biçiminde özetlenebilir. Böylece batıdaki tarihi kesimler için yeni politika, bu alanları canlı tutacak ve bu arada sosyal ve ekonomik bünyede büyük kaymalara yol açmayacak kararlar yönünde araştırılmaktadır.

Oysa Türkiye denemesinde (herhalde tarihi alanlarını en çok yitirmiş bir ülke) kanımızca sorun, batıdan farklı olarak, tarihî kesimlerin şehir bünyesi içindeki önemlerini ve canlılığını korumasından ve bu arada şehir ölçeğinin, kentsel işlevlerin, yaşama biçiminin değişmesi ve bunlara ilişkin arsa fiyatlarındaki artışlarla doğan baskılar sonucunda ortaya çıkmaktadır.

Fas şehrinde, toplumsal yapı ve plânlama kararları nedeniyle daha çok batı şehirlerine benzer bir kümeleşme sürecinin söz konusu edilebileceğini ortaya koyduk. Ancak diğer üç seçenek olarak, Medine'nin makroform içindeki durumunu korumak, bütünleştirme amacıyla kesintileri azaltmak ve ulaşılabilirliği arttırmak, tarihi alandaki işlevleri desteklemek yönünde bir politika izlendiğinde ise, Türkiye denemesindeki gibi hızlı bir yenilemeyi, yıkıp baştan yapmaları, yol açılmalarını, kat yükselmelerini engellemek kanımızca çok güç olacaktır. Dolayısıyla amaç, bu iki üç seçenek arasında tutumlar araştırılabilir olarak ortaya çıkmaktadır.

ESKİ ŞEHRİN İÇ BÜNYESİ

Medine, Fas şehrinin genel sorunsalının temelinde yatmanın ötesinde, kendi iç bünyesinden doğan ve gelişme-koruma ikileminin çelişkilerini yansıtan sorunlarla karşı karşıyadır. Medine'nin bünyesinin ayrıntılı bir incelemesini burada vermek durumunda değiliz, ve Medine'yi tarihî İslâm-arap şehrinin en iyi korunmuş bir örneği yapan bazı niteliklerini ^{bulunur} ^{sunmakla} ^{bulunmaktadır} ^{yetineceğiz}.

Yüzyıllar boyunca plânlama dışında oluşmuş Eski Şehir'de gözlenen şaşırtıcı mimari birlik ve türdeşlik, toplumun bazı ortak değer yargılarını tarih boyunca korumuş olmasının ve bunları kentsel yapıya yansıtmış bulunmasının sonurgusu olarak açıklanabilir. Bu değer yargılarının temelinde ise, diğer

tarihi Müslüman ülke şehir dışında gibi, "şeriat"ın toplumla ve aileyle ilgili hükümlerini görmek olanaklıdır. Örneğin sudan yararlanma rejiminde veya özel mülkiyetle kolektif kentsel yaşam arasındaki ilişkileri saptayan hükümlerin Fas Medine' sinin biçimlenmesindeki etkilerinden söz edilebilir. Böylece Medine'yi etkilemiş üç ana ilke üzerinde durabiliriz:

1- Ticaret ve üretim alanlarıyla konut alanları arasındaki açık kesinti bunlardan ilki. Gerçekten İslâm'daki geleneksel yaklaşım, kamu ve iş hayatına ayrılan yol ve diğer ortak alanlarla, haremî oluşturan ev ve mahalleler arasındaki kesin ayrılık oluyor ve bu nitelik Fas'da olduğu gibi tarihi Türk şehrinde de gözleniyor. Evler çoğunlukla *derb*'lere (çıkamaz yollar) açılıyor, bir *derb* üzerinde geleneksel olarak birbiriyle ilişkili aileler yaşıyor. Evlere girişler kırık ve içeri girmeyi engelleyen mekânlar yolu ile oluyor, yola pencere açılmıyor. Buna karşılık ticaret, zenaat ve diğer işlevler açıkça sınırlanmış biçimde ana yollar üzerinde yer alıyorlar.

2- Ticarî ve diğer ekonomik faaliyetle, dinî ve sosyo-kültürel işlevlerin birbiri içinde bulunuşu, diğer pek çok İslâm ülkesi şehrinde olduğu gibi Fas'ın diğer bir özelliğini oluşturuyor.

Merkez alanında böylece mekânlar çok amaçlı olarak kullanılıyor. Örneğin cami avlusu dinî işlevinin yanısıra eğitim merkezliği veya genellikle sosyal ilişkiler odaklığı görevlerini de yüklenabiliyor. *Habuslar* (vakıflar) cami ve mescitler yanısıra, bunların bakımına gelir sağlayan pek çok iş yerinin sahibi olarak da bu beraber bulunuşu destekliyor.

3- Tekrarlanan birimlerden oluşan doku Medine'nin diğer bir niteliğini oluşturuyor. İşlevlere göre birim bir oda (bit), bir dükkân veya bir atölye oluyor. Bu birimler bir avlu etrafında, bir yol boyunca veya diğer biçimlerde gruplaşarak 'evi, zenaat veya ticaret yollarını, *kirsarya*'yı (kapalı çarşı) veya *fonduk*'u (han) meydana getiriyor. Gruplaşmalarda öte yandan bir hiyerarşi izleniyor. Geçmişte girişteki kapısı kapanan *derb*, bu komşuluk birimlerinin ilk basamağını oluşturuyordu. *Derb*lerin gruplaşması ile asgari donatıma sahip mahallelere, giderek *kısm*'lara (şehir kesimi) ve nihayet dış duvarlar ile açıkça sınırlanan tüm Medine basamağına varılıyor.

Bu genel ilkeler içinde bin yılı aşkın bir devre yenilenecek, ancak karakterini yitirmeden yaşamış olan Medine, son yüzyıldaki politik, sosyal ve ekonomik değişimler sonucu köklü sorunlarla karşılaşmış bulunuyor. Genel deyimlerle bu sorunları "ataleti ve bazı koruma kararları sayesinde geçmişte fazla değişmemiş olan ve bundan böyle de değişmemesi istenen fiziki kılıf veya doku ile, değişen ve değişmeye devam edecek olan sosyo-ekonomik içerik arasındaki çatışma" olarak özetlemek olanaklıdır.

Sorunların en yoğun biçimde ortaya çıktıkları alanlar konut, donatım ve alt yapı, merkez fonksiyonları ve ulaşılabilirlik; ve nihayet tarihi değere sahip tek tek yapıların korunması olarak ele alınabilir. Eski Şehir ölçeğindeki bu sorunları ve projenin bu konulardaki önerilerini yazımızın sonunda sunacağız. Bundan önce Medine'nin korunması yönünde makroform ölçeğinde varılan kararları kısaca özetleyeceğiz.

ŞEHRİN TÜRÜ BASAMAĞINDA KARARLAR

Projenin hükümete sunduğu planlama kararları, aşağıdaki koruma ilkelerinden esinlenmektedir. Bu ilkeler arasında, koruma ve geliştirme ikileminden kökenlenen bazı gelişmeler bulunduğu ve kararlarda çoğunlukla bu gelişmeye oranla bir optimizasyon araştırıldığına değinelim.

-Medine'nin, canlılığını ve fonksiyonlarını desteklemek üzere, makroform gelişmesinde merkezi yerini korumak;

-Ancak, bu merkezi konumun Eski Şehir üzerinde korumayı zorlaştırıcı büyük baskılar yapmasını engelleyecek önlemler almak;

-Medine ile şehrin diğer bölümleri arasında azami bir bütünleşme sağlamak, ancak Medine'nin bu bütünleşme içinde kişiliğini yitirmemek;

-Yukarıdaki ilkeyle ilişkili olarak Medine ile diğer bölümler arasında altyapı, donatım, konut standartları, v.b. açısından farklılıkları en aza indirmek;

-Yalnızca Eski Şehiri değil, fakat aynı zamanda onu çevreleyen "büyük peyzaj"ı korumak;

-Yeni gelişme alanlarında günümüz gereksinmelerine karşılık veren ve tarihi Fas'ın şehirini oluşturan değer yargılarına saygılı şehircilik ve mimarlık tutumlarını araştırmak.

Yukarıdaki amaçlara uygun olarak Medine'nin merkezi konumunu korumak üzere doğuda önemli bir gelişme yaratmak kararına varıldı. Böylece güney ve güney batıya olan gelişme eğilimlerinin etkisi dengelenmek isteniyor. Gerçekte, Medine'ye yakın olmak isteyen nüfus grupları ve faaliyet türleri, doğuya gelişmeyi potansiyel olarak desteklemektedirler. Ancak bu yöndeki 1 km. ye yakın genişlikteki çok engebeli arazi, bu gelişmenin kendiliğinden olmasını şimdiye dek engellemiş bulunuyor. Oysa bu engelini ötesinde Sebu nehri üzerindeki düzlüklerde ve bunu çevreleyen hafif eğimli arazide 100.000'i aşkın nüfusu barındırabilecek ve binlerce işçi için sanayi gelişmesine olanak verecek yeterli alan bulunmakta.

Fas'ta himaye rejimi devrinden mirâs kalan tutumla, örneğin Türkiye'den farklı olarak, bu genişlikteki bir alanı donatıp geliştirmek olanaklı görülmektedir. Rejimin niteliği de bunu kolaylaştırmaktadır. Ancak, gene rejime bağlı olarak, beklenmedik engellere de rastlanıyor. Sebu nehri üzerinde Sultanın son yıllarda yapılmış yeni bir sarayı var. Sarayı şimdi Suudlu bir emir kullanıyor. Yılda birkaç haftasını burada geçiriyor. Doğuda çoğunlukla fakir 100.000 nüfus yerleşir, sanayi gelişirse, emir hazretleri ve haremî rahatsız olmazlar mı? İşte bu endişe ile Sarayın doğuya gelişme kararına karşı çıkması tehlikesi doğmaktadır.

Fas'ın "büyük peyzaj"ını korumak amacıyla, özellikle Medine'yi güney ve kuzeyden çevreleyen tepelerde, Üniversite türünden simgesel önemdeki binalar dışında gelişmeye izin vermemek bunların yeşil karakterini korumak gerekiyor. Zaten, jeolojik bakımdan da karmaşık marlı zemin, eğimler de yüksek olduğundan, kayma tehlikesi gösteriyor, bu da inşaatı engellemek kararını destekliyor.

Böylece, Medine'nin kuzey ve güneyindeki inşaat sınırlamasıyla ve doğudaki gelişme alanının da gerçekleşmesiyle, şehrin doğu-batı yönünde lineer olarak gelişme eğiliminin daha da kuvvetleneceği öngörülmektedir. Dolayısıyla makroform ölçeğindeki tartışmada, lineer bir gelişmenin Medine'nin kaderi üzerindeki etkileri üzerinde durmak gerekli.

Bir kere lineer gelişme, kentsel bütünleşme amacına kavramsal olarak ters düşmektedir. Böyle bir makroformun uçları arasında ilişkinin zorlaşması ve kutuplaşmanın artması tehlikesi mevcuttur. Bu tehlikeyi azaltmakta, doğu-batı yönünde işleyecek etkin bir ulaşım sistemi en önemli araç olacaktır. Zaten lineer şehir biçimi bu tür bir aksın kurulmasını desteklemektedir. Bu aks özellikle Medine'nin merkezinden geçecek, eski şehrin canlandırılmasında ve kentin diğer kesimleriyle bütünleşmesinde büyük katkısı olacaktır.

Medine'nin kişiliğini korumak ve şehirle bütünleştirmek amaçları arasındaki çelişki, eski şehirle yeni gelişmeler arasında yer alan ve günümüzde bir tür "no-man's land" niteliği sunan arazilerle, ilgili kararlara da yansımaktadır. Buraları boş olarak korumak bütünleşmeyi zorlaştıracaktır, buna karşılık bu temas alanlarının gelişmesi ise, Medine'nin etrafında kişisiz bir çevre yaratmak tehlikesi doğuracaktır. Etkin bir ulaşım sistemi bu çelişkiyi kısmen kaldırır. Öte yandan, şehir bölümleri arasındaki yaya akslarına düzenlemek ve bu akslar boyunca sınırlı gelişmeler yaratmak yönünden de çözüm yolları önerilmiştir.

Şehir makroformunun lineer biçimde gelişmesi günümüzde görülen lineer merkezler sisteminin de giderek kuvvetlenmesine yol açacaktır. Bu sistemin iki kutbunu oluşturan Medine ile Yeni Şehir merkezleri arasındaki bütünleşmeyi ve tamamlayıcılığı sağlamak açısından da ulaşım aksı büyük önem sunmaktadır.

MEDİNE BASAMAĞINDA ÖNERİLER

Makroform düzeyindeki kararlar tartışılırken, Medine'nin kaderinde, ulaşılabilirliğini arttıracak ve denetleyecek bir ulaşım ağının önemi üzerinde duruldu.

Günümüzde, Eski Şehrin dışarıyla bağlantısı, tarihi doku nedeniyle, sadece bazı çıkmaz yollar aracılığıyla olmakta, bunun dışındaki bütün ulaşım ise, yaya veya eşek ve katır sırtında yapılmaktadır. Dışarıyla ilişkiyi oluşturan çıkmazlardan sadece bir tanesi motorlu trafiğin merkeze kadar varmasını sağlıyor. Bu-Khareb çayını örterek sağlanan bu yolun kuzeye doğru uzatılarak Medine'yi katetmesi söz konusu olmuş.

Ancak, transit trafiği çekmek, doğu-batı yönündeki yaya akslarını kesmek ve doğal verileri bozmak açısından olumsuz görülen bu öneri engellendi. Öte yandan, parking sorunu dikkate alındığında, bu tür yollarla ulaşılabilirliği arttırmanın zorluğu da açıkça görülmektedir. Diğer çıkmazlar ise şehrin farklı kapılarından taşıtların sınırlı bir derinliğe kadar girmesine izin vermekte ve Medine'nin dış çemberine hizmet etmektedir. Bu çıkmaz yolların düzenlenerek etkinliklerinin artırılması önerilmiştir.

Fakat esas amaç makroform ölçeğinde önerilen ana trafik aksının tarihi dokuyu zedelemeyen Medine'nin merkezine hizmet edebilmesidir. Hem fiziki sınırlamalar, hem de sosyal

nedenlerle bunun ancak bir toplu ulaşım sistemi ile sağlanabileceği açıktır. Önerilen ilk seçenek, Medine'yi doğu batı yönünde yer altından kateden bir metro sistemi oldu. Farklı bakımlardan üstünlüğü bulunan bu sistem, 2-3 km.lik bir tünel gerektirdiğinden yapımı çok pahalıya çıkmaktadır.

Üzerinde durulan ve daha gerçekçi görülen ikinci seçenek ise, merkeze varan yoldan yararlanarak, Medine'yi kateden veya merkeze kadar girip çıkan hızlı bir tramvay sistemidir. Tramvayın, diğer seçenekleri oluşturan tahsisli veya serbest otobüs ve trolleybüs sistemlerine oranla daha büyük kapasiteye sahip olmasının ötesinde, koruma ilkesi açısından da avantajları bulunmaktadır. Tramvay yolu dar ve açıkça sınırlandırılmış olduğundan mevcut dokudan geçirilmesi daha kolay olmaktadır. Öte yandan, tramvay durak yerlerini ve dolayısıyla Medine üzerinde ulaşılabilirliğin yaratacağı baskıları kontrol etmek de kolaylaşacaktır. Nihayet, açılan tramvay yolunun, farklı baskılar sonucunda otomobile açılması ve giderek genişletilmesi tehlikesi de 'görelî olarak azdır.

Medine'de egemen arazi kullanışı konut olduğundan bu kesime özel bir önem verilmesi gerekiyordu. Konunun ele alınışında, duvarlar içindeki iskân alanını genişletmeyerek yeşil alan dengesini bozmadan, mevcut konut stokunu değerlendirmek ve günümüz gereksinmelerini karşılayacak biçimde donatmak, devamlı bakımını sağlayacak önlemler koymak ve, doğal olarak mimari ve tarihi niteliklerini korumak ilkelerinden hareket edildi.

Günümüzdeki durumu inceleyen araştırmalarda Medine içinde aynı mahalledeki ve hatta aynı derb üzerindeki yapıların çok değişik sorunlar sunduğu saptandı. Uygulama basamağında her yapının tek tek incelenmesi ve hem teknik hem de örgütsel yönden farklı rehabilitasyon kararları verilmesi gerekecek. Ancak bazı ortak ve genel sorunlar da gözleniyor. Bunlardan çoğu, yoğunluğun fazla artmış olmasından kaynaklanıyor. Dışarıdan olan göçün etkisiyle evler bölünmüş, geçmişte tek ailenin yaşadığı bazı evlerde, günümüzde 15-20 ailenin barındığına tanık olunuyor. Evlerini bölüp kiralayan ev sahiplerinin çoğu ise, günümüzde Medine dışında yaşıyor. Böylece bölünmeler ve ev sahiplerinin mülklerinin başında olmayışı, yapılardaki bakım eksikliğinin en önemli nedeni oluyor. Çağdaş sıhhi tesisat bulunmayışı da, yoğunluk artmasının etkisiyle, büyük bir sorun niteliği kazanıyor. Öte yandan, temelden yükselen, çatıdan inen veya sıhhi tesisattan sızan nemlilik sorunları üzerinde de dikkatle durmak gerekli. Gerçekte, Medine evleri devamlı bakım gerektiren nitelikte yapılmışlar. Sahipleri bu bakımı yapmayınca ve yoğunluk artınca değişik sorunlarının doğması kaçınılmaz oluyor.

Medine'deki konut sorununu ele almakta benimsenen yöntem, konutların günümüzdeki durumu ile "asgari yaşam koşulları" arasındaki ayırımı saptamak ve bu ayırımı ortadan kaldıracak önlemleri almak biçiminde özetlenebilir. Oysa, "asgari yaşam koşulları" çok çapraşık bir kavram, insan başına asgari alan, asgari konfor vb. normlarla açıklanması gerekiyor. Ancak bu normları da nesnel biçimde saptamak güç; sosyal-ekonomik ve Medine'deki koruma ilkelerinin ortaya koyduğu sınırlamaları dikkate almak zorunlu. Fas'ta Devletin kabullendiği resmi normlar da yok. Öte yandan, Medine'deki onbinin üzerindeki yapının tek tek incelenmesi de çok uzun sürecek bir araştırma gerektiriyor.

Bu zorluklar nedeniyle Proje, belirli bir mahalleyi ele almak ve burada öznel bir yaklaşımla değişik rehabilitasyon seçenekleri aramak yolunu seçti. Ortaya konacak seçenekler, yararlarıyla, sakıncalarıyla ve akçeli yönleriyle ortaya konacak ve karar vericiye aralarında seçimler yapmak ve Medine için genel politikalar saptamak olanağı yaratacak.

Günümüzde geleneksel donatım (sübyan mektebi, hamam, mescit vb.) işlevini koruyor. Ölçüleri ve mimarileri yönünden bu yapılar doku ile bütünleşiyorlar. Buna karşılık gerçek sosyo-kültürel odaklar oluşturabilmeleri için çağdaş donatımla desteklenmeleri gerekli. Öysa, Devletin benimsediği Avrupalı normlar nedeniyle, çağdaş donatım (ilk okullar, dispanserler, kültür merkezleri, vb.) tarihi doku içine yerleştirmek güç. Zaten günümüzdeki eğilim okulları, dispanserleri Eski Şehrin dış kuşağına yerleştirmek yönünde. Bu eğilim de, yeşil alanları harcamak ve Medine'nin işleyiş biçimini bozmak tehlikesi doğuruyor. Projenin önerisi, çağdaş donatım normlarını doku ile bağdaşacak biçimde baştan tanımlamak ve böylece mevcut yapıları da bu amaçla kullanabilmek oldu.

Alt-yapı içinde tarihi değeri nedeniyle temiz ve kirli su sistemi üzerinde özellikle durmak gerekiyordu. 12. yüzyılda tasarlanan sistem, Medine'nin yüksek bölümündeki havuzlardan aldığı suyu her bir eve ve çeşmelere dağıtıyor. Tasarımın esas ilginç yönü, sistemin aşağıya doğru gittikçe pis su sistemi haline gelip Bû-Khareb çayına dökülmesi. Günümüzde bile tarihi su boruları kullanılıyor, ancak bakımsızlık ve yoğunluk nedeniyle kirlenme tehlikesi doğuruyorlar. Eğilim, zaten mevcut olan şehir suyunu genelleştirmek. Buna karşılık, kültürel ve tarihi bir değerini kaybedilmemesi açısından Projenin önerisi, tarihi su sisteminin bahçe sulamak, sokakları temizlemek gibi işlevlerde kullanılması ve böylece korunmasını sağlamak yönünde oldu.

Şehir tümü ölçeğinde, lineer makroforma ve güney-batıdan doğuya doğru uzanan hafif aksına bağlı olarak merkezler sisteminin de aynı biçimde uzandığını ve bu sistemin bir kutbunu Medine'nin oluşturduğunu söyledik. Medine'nin içinde de merkez fonksiyonları, yaya aksına uygun olarak lineer bir biçim sunuyor.

Batıda, Fas-Cedit'teki bölüm, bu alana otomobil girebildiğinden, görelî olarak daha ekstansif nitelikteki ticareti çekiyor (mefruşat, vb.). Ticaret, Medinat-el-Aliya'da, büyük ve küçük Tâla adlarını taşıyan iki yol boyunca uzanıyor ve Bû-Khareb çayı yakınında, Kissariya'nın, Karavuin camininin, hanlar ve medreselerin bulunduğu alanda yoğunlaşıp odaklanıyor. Çayın sağ yakasındaki Endülüslüler Medinesi daha fakir halkı barındırdığından, merkez aksı köprüleri katedip bu yakaya geçtikten sonra zayıflıyor, ancak yol boyunca sıralanan yüzlerce işportacı buradaki merkezleşme potansiyelini kanıtlıyor. En doğuda ticaret fonksiyonu Bab-el-Feth'teki depolama ve ulaşım alanları ile sonuçlanıyor.

Nüfusun ve tüketimin artması sonucunda günümüzde, Kissariya çevresinde yayaların, katır ve eşeklerin oluşturduğu gerçek trafik tıkanıklıklarına rastlanıyor. Gelecekte bu tıkanıklığın daha da artacağını ve doğal olarak, dokunun da korunması ilkesini dikkate alan Proje bazı öneriler oluşturdu. Ticaret aksının doğuya, Endülüslüler Medinesine doğru uzamasını desteklemek bunlardan birisi. Medine'de terk edilmiş durumda

olan veya diğer işlevlerce kullanılan fondukların (hanlar) ticarete geri verilmesi, tıkanıklık sunan ticaret yollarına paralel yolların çekici kılınacak biçimde donatılması üzerinde duruldu. Öte yandan, kamu ulaşımının gireceği yolların da ekstansif ticareti çekerek yoğunluğu azaltacağı öngörüldü.

Zenaat ve küçük sanayi, tarih boyunca, merkez yakınında ve sudan yararlanmak için Bû-Khareb üzerinde yer almış. Elektriğin gelmesi ve diğer teknik ve örgütsel değişimler sonunda bir zenaat patlaması olmuş ve günümüzde kuruluşlar ticaret alanına ve hattâ konut alanlarına yayılmak eğilimi gösteriyorlar. Ticaret aksında görülen tıkanıklığın nedenlerinden birisi de bu. Kültürel devamlılık ve piyasa (yerli halk ve turistler) nedeniyle geleneksel ve entansif zenaat türlerinin (kuyumculuk, bakırcılık, geleneksel konfeksiyon, vb.) Medine'de kalması gerekli. Buna karşılık daha ekstansif ve çağdaşlaşma eğilimi gösteren küçük sanayinin (tabakhaneler, yün kırıcıları, marangozlar, vb.) Medine'yi terk ederek, doğuda öngörülen gelişme alanına yerleşmeleri önerildi.

Kültür işlevinin, dini işlev yanısıra, tarih boyunca Medine'de büyük önem taşıdığına, ancak batının etkisiyle bu alanda ortaya çıkan köklü değişimler sonucunda bu işlevin önemini kaybettiğine dağindik. Medine'de kültürel fonksiyonun tekrar önem kazanması, projenin ana amaçlarından ve hattâ varoluş nedenlerinden birisi. Gerçekte, Eski Şehrin korunması ve rehabilitasyonu yönünde gösterilen çabanın tümü bu amaca hizmet edecek. Zaten sadece tarihi eserlerin restorasyonu ile yetinilmeyip, çevrenin korunması, tarihle kültürel bir bağ kurmak isteginden esinleniyor.

Öte yandan, dolaysız olarak kültürel işlevleri canlandırarak önerilerde de bulunuldu. Karavuin'e tekrar Üniversite işlerliğinin geri getirilmesi bunlardan biri. İslâm ve Fas kültürüne yönelik eğitim, sanat, geleneksel zenaat merkezleri, müzeler, enstitüler, vb. pekçok faaliyet, Medine'ye yerleştikleri takdirde, şehir ve hattâ ülke sınırını aşan bir önem kazanmak olanağına sahiptir. Tarih boyunca bu tür hizmetler görmüş, ancak günümüzde terk edilmiş durumda olan veya sadece tarihi anıt olarak gezilen medrese vb. yapılar bu amaçla kullanılarak değerlendirilebilecekler.

SON SÖZ

Fas şehri projesinin kanımızca en ilginç yönü, konunun önemi yanısıra, Medine'yi koruma sorununu en geniş bir açıdan, şehrin tüm planlaması düzeyinde ele almış olmasıdır. Tek tek tarihi yapıları restore etmekten, yapıları çevreleriyle beraber korumaya ve gide ek tarihi alanları bir bütün olarak plânlamaya yönelen koruma yaklaşımı, Fas denemesinde tüm şehir makroformunu koruma ilkesine oranla tasarlamak aşamasına varmış oluyor.

Planlama süreci içinde, uygulama boyutu üzerinde de duruldu. Yapılan önerilerin gerçekçi yani gerçekleştirilebilir olmasına özen gösterildi. Medine'deki konut, donatım vb. alanlardaki sorunların öncelikle ikiyüzellibin fakir nüfusun asgari gereksinimleri yönünden ele alınışı ve koruma ilkesinin bunun bir türevi olarak düşünülüşü gerçekçi bir politikanın zorunlu

koşulu olmaktadır. Öte yandan, projeyi uygulayacak örgüt üzerinde de görüşler geliştirildi. Fas mevzuat ve denemeleri dikkate alınarak, ilgili hükümet dairelerini, yerel yönetimi, diğer kamu kuruluşlarını ve özel kişileri içine alacak etkin örgütlenme biçimleri araştırıldı.

1976 Nairobi UNESCO Genel Toplantısında, Fas'ın koruma ve rehabilitasyonuna akçeli destek sağlamak amacıyla, uluslararası bir kampanya açılması kararlaştırıldı. Bu karar, sağlanacak desteğin ötesinde, Medine'nin uluslararası değerini kanıtlamak ve Fas hükümetinin konuya gereken önceliği vermesini sağlamak yönünden de büyük önem taşımaktadır.

Gerçekten, Fas Medinesinin geliştirilmesi ve korunması, diğer tarihi şehirler için de olduğu gibi, herşeyden önce ulusun ve Devletin takınacağı tavıra bağlı kalmaktadır. Son yıllarda baş gösteren Sahra krizi, ekonomik kriz vb. nedenlerle Fas hükümeti beklenen atılımı yapmakta güçlük çekmektedir. Ancak, geçmişte Medine'nin korunmasına gösterilen özen, gelecekte bu alanda gerekli çabanın yapılacağı umudunu vermektedir.

FEZ: PLANNING FOR THE CONSERVATION OF THE MEDINA

ABSTRACT

The decision to conserve the whole of the Medina of the city of Fez was taken in 1914 and 1918 under the French protectorate regime in Morocco. It was perhaps the first attempt in the world at conserving an entire city with a population of 100 000. The French authorities argued that respect for Morocco's historical values and cultural heritage was the main thrust behind the decision. The younger generation of Moroccans, on the other hand, maintained that the decision which also envisaged the development of a modern, European neighbourhood outside the conservation area was nothing but downright segregationism.

That the achievements since designation of the Fez Medina for conservation have been commendable was attributed by some to the effectiveness of conservation measures and by others to the low rate of socio-economic development which had curbed pressures on the Medina. Judging by the comparatively poorer state of preservation in other cities in Morocco where there has been no action of conservation, it would be justifiable to give credit to the conservation policy in Fez.

With the proclamation of independence in 1956 the city of Fez gained a new significance as the political, religious and cultural symbol of independent Morocco. It was decided in 1974 to call for a more comprehensive conservation plan of the Medina in accord with the city's status. By necessity, the conservation was to be programmed hand in hand with the master plan studies

for the whole of Fez which now has a population of roughly 400 000, ranking third in the country after Casablanca and Rabat. Medina section itself houses nearly half of the town's population as well as most of the crafts, commerce and services.

Therefore there are serious problems of high densities, poor health conditions, very difficult traffic, etc. However, the development trends of the past decade indicate that the very active, bustling old centre may eventually be shifted to the newer parts of the city, causing even more serious problems than the present, albeit of a different nature.

The planning task, therefore, may be defined as seeking alternative solutions between the extremes of total rebuilding and gradual disintegration.

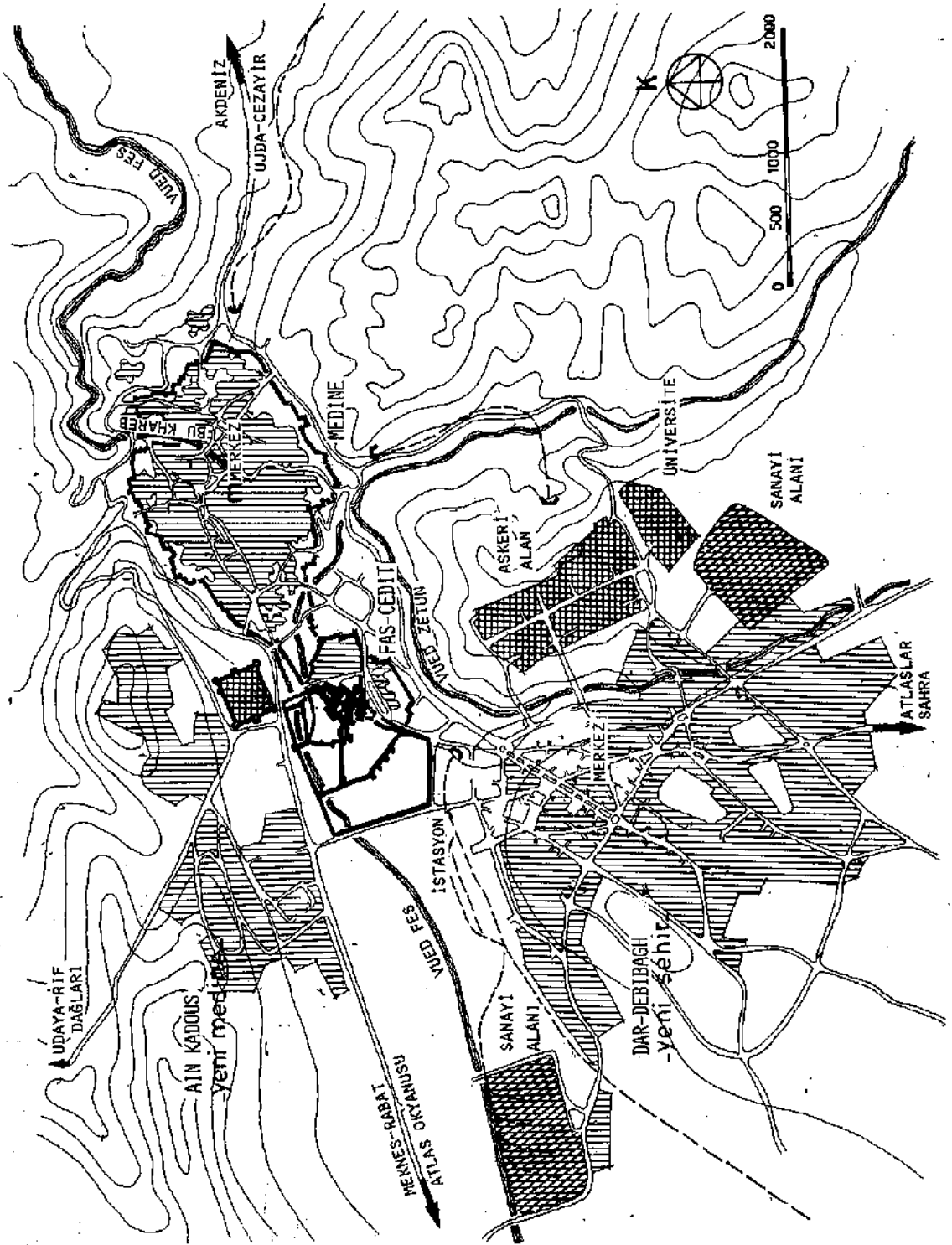
Proposals submitted to the government so far are primarily based on retaining the existing functions within the Medina but, at the same time, integrating it with the new city, eliminating in the process the obvious differences of the level of community services. The project team produced alternative solutions for adequate transportation and chose to work in a rather restricted cluster of old housing as a case study to decide on the possible alternatives for rehabilitation. The team also suggested to reinstate the cultural functions within the Medina.

The real merit of the Fez project is that it reflects the concept of conservation of historic environment in relation with the planning of the entire urban macroform. In the 1976 general meeting of UNESCO a resolution was adopted to initiate an international campaign for the financing of conservation and rehabilitation in Fez. However, the weight of responsibility still rests with the Moroccans and the Moroccan Government.

FAS ŞEHİRİ ÇEVRE DÜZENLEME VE MEDİNE'Yİ KORUMA DÜZEYLERİNDE PLANLAMA ÇALIŞMASI

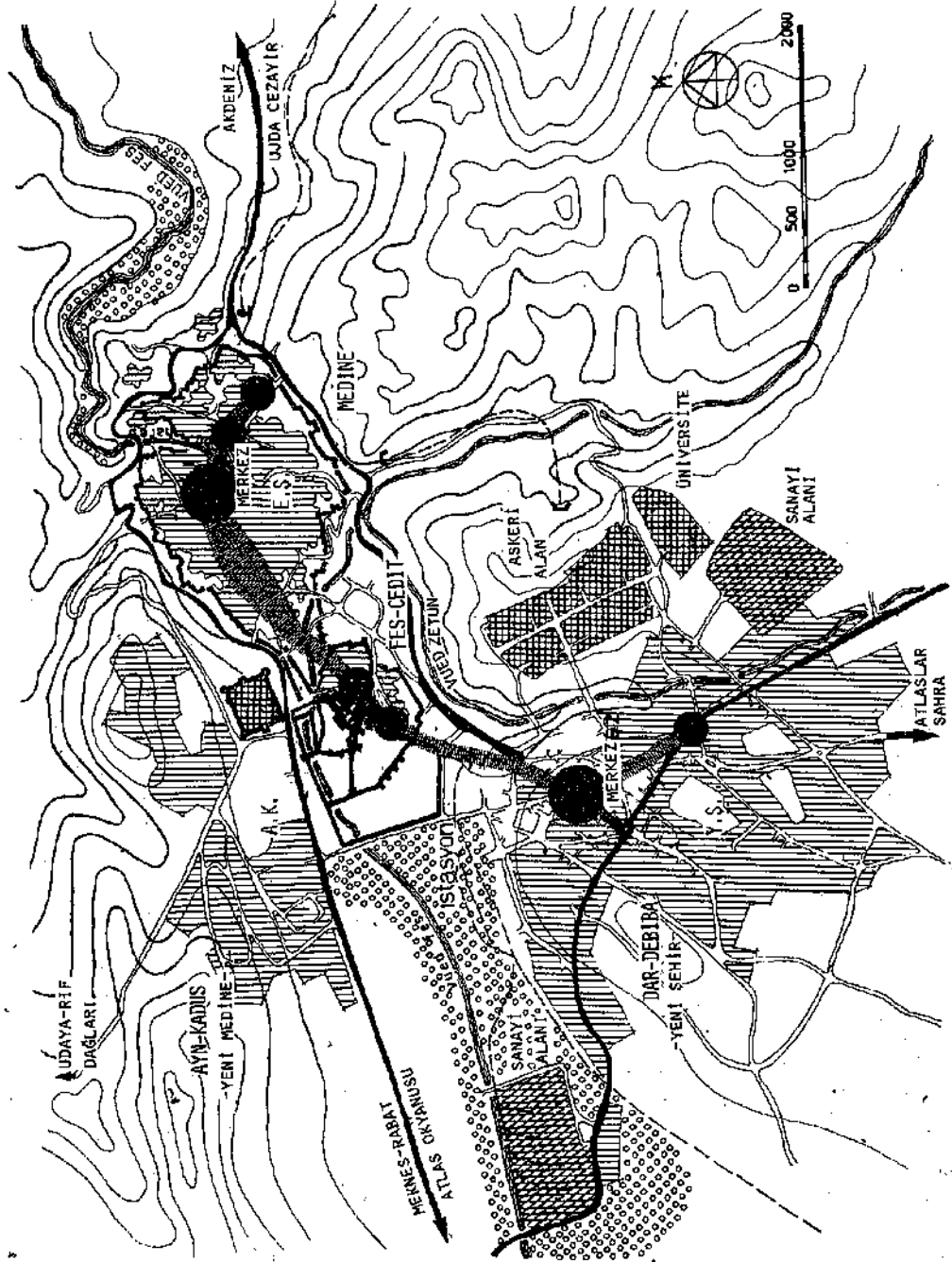

Şekil 1. Fas Medinesi

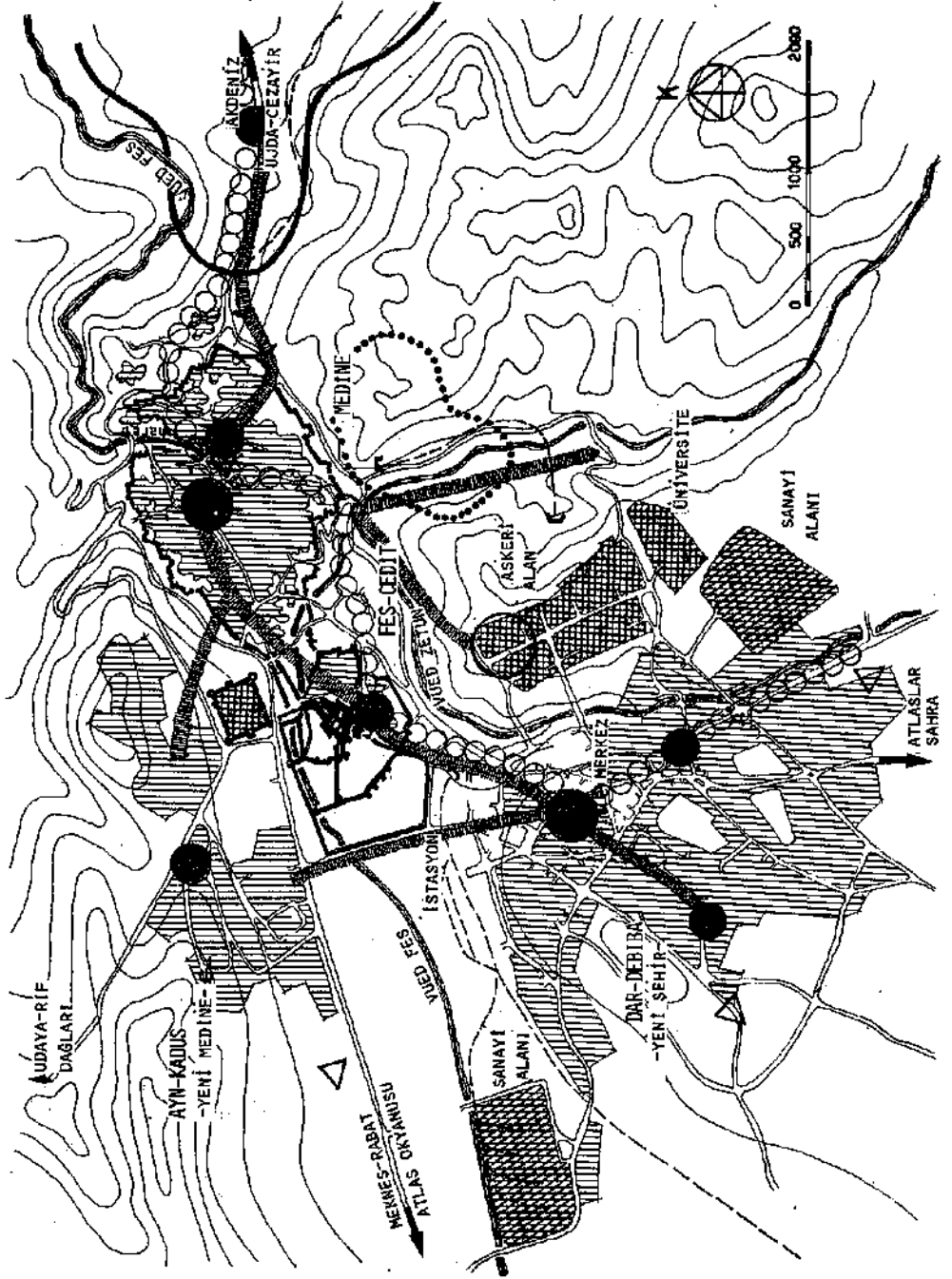
Şekil 2. Fas Kenti

FAS ŞEHİRİ ÇEVRE DÜZENLEME VE MEDİNE'Yİ KORUMA DÜZEYLERİNDE PLANLAMA ÇALIŞMASI

- merkezler sistemi
- ana yaya aksı
- önemli taşıt aksları
- jeolojik ve görsel sınırlama
- hidrolojik nedenle sınırlama
- üç ana şehir bölümü

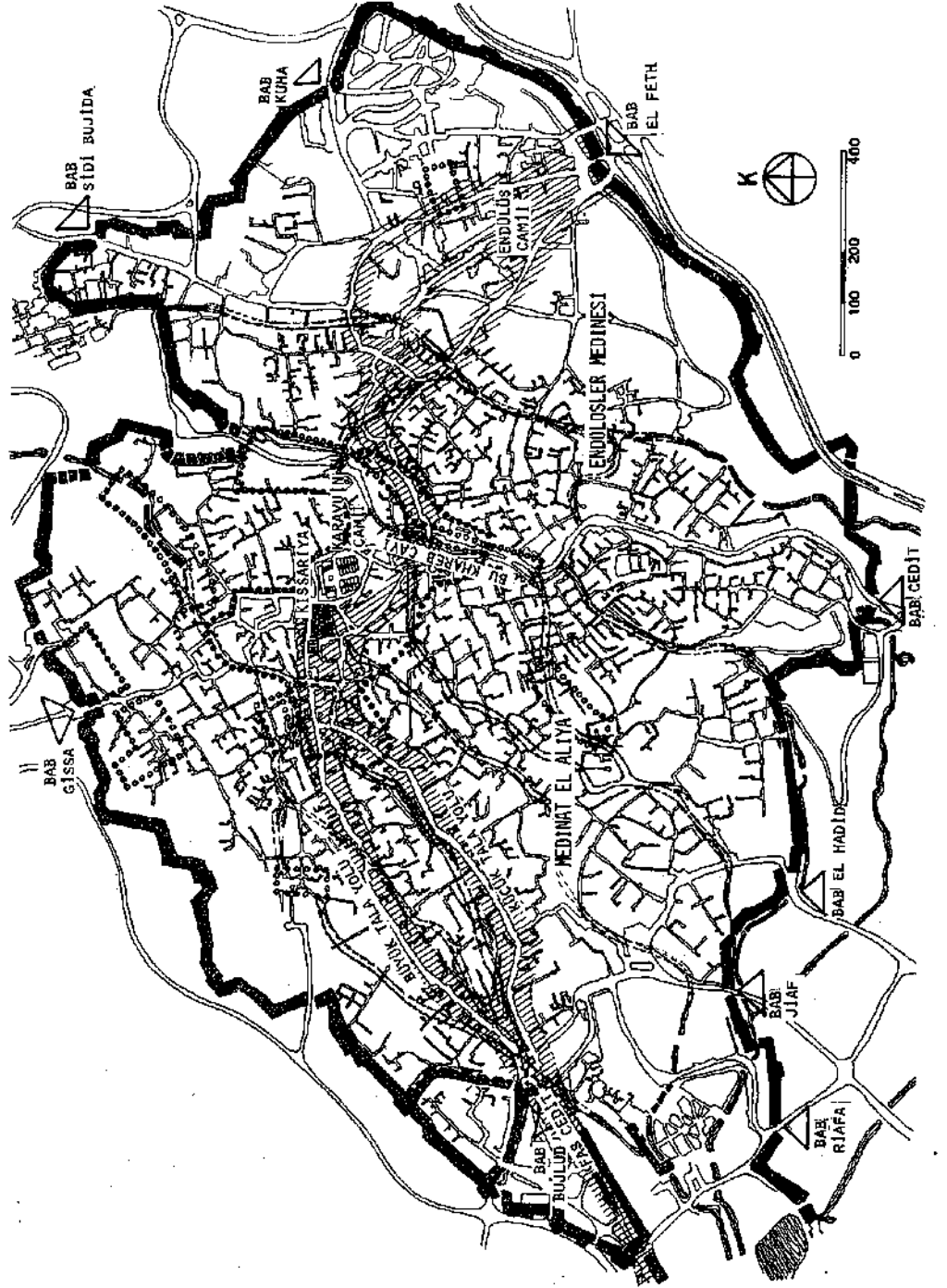
Şekil 3. Günümüzdeki Makroform

- merkezler sistemi
- ana raylı ulaşım sistemi
- ||||| yaya aksları
- idare merkezi
- ⋮ ekstansif kamu kullanışı
- ∇ önerilen doğu gelişmesi
- ∇ eğilimlere göre gelişme

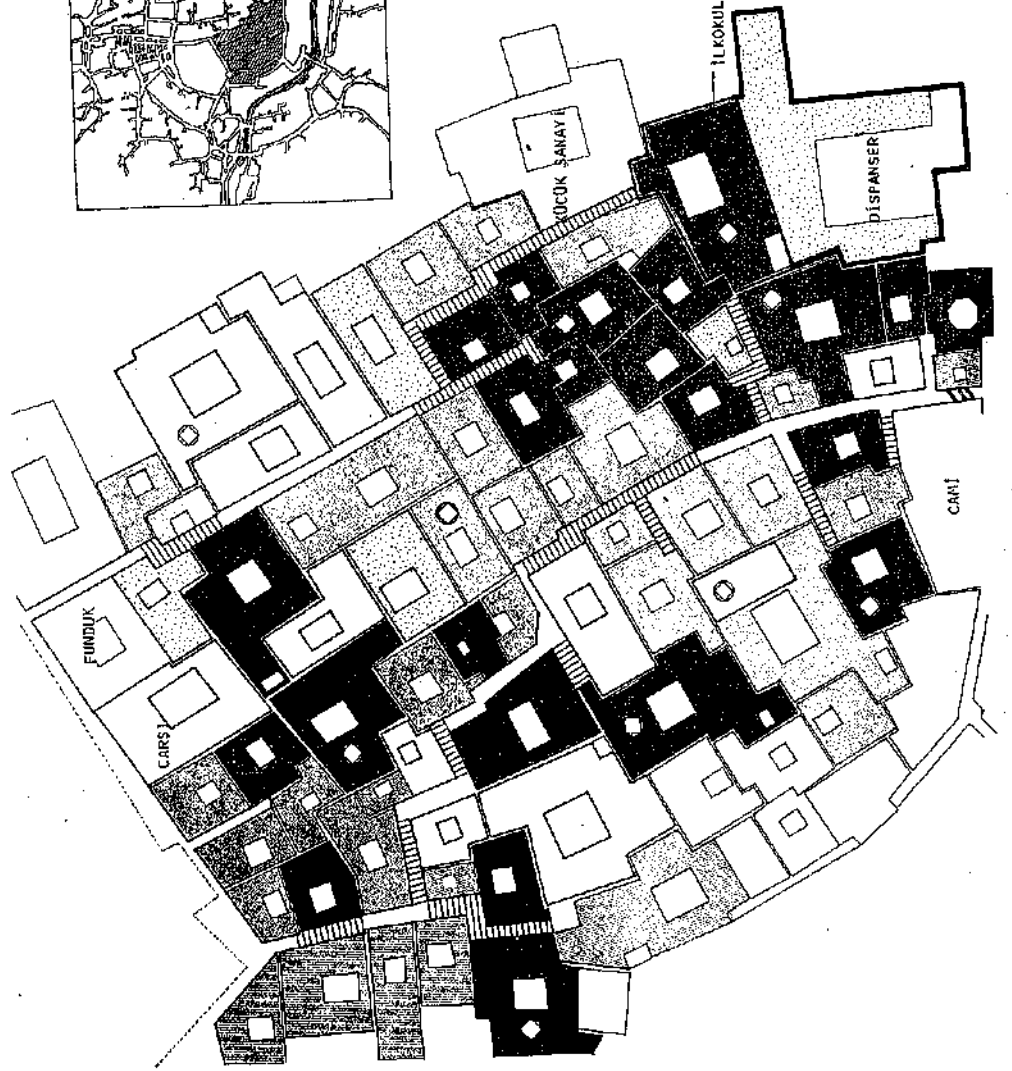
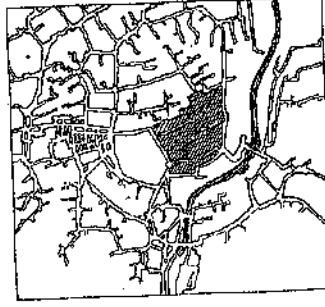
Şekil 4. Makroform Önerileri

FAS ŞEHRİ ÇEVRE DÜZENLEME VE MEDİNE'Yİ KORUMA DÜZEYLERİNDE PLANLAMA ÇALIŞMASI

	ana yaya ve faaliyet aksı	-----	su dağıtım şebekesi
o o o o	küçük sanayi alanları	■	kale duvarları
● ● ● ●	tarihi merkez alanı	▽	kapılar

Şekil 5. Günümüzdeki Yapı.

boş evler

iyi koşulda evler

kısmi müdahale

toptan müdahale

antısal değeri olan evler

Şekil 6. Doku Örneği